

Bruk av nødrett/nødverge og andre inngripende tiltak i skolen

Opplæringsloven har ikke hjemmel til å bruke tvang overfor elever. Utover skolebytte i grunnskolen, sanksjoner nedfelt i skolens ordensreglement og konkrete tiltak i en skolemiljøssaker er det heller ikke hjemmel i opplæringsloven til å bruke andre inngripende tiltak overfor elever.

TOLKNINGSUTTALELSE | SIST ENDRET: 27.10.2018

Etter andre regler er det en viss adgang til å bruke tvang og andre inngripende tiltak overfor elever når dette er nødvendig. Det kan oppstå situasjoner hvor skolens personale opplever at det er nødvendig å gripe inn med tvang overfor en elev, eller hvor det er behov for andre former for inngripende tiltak. Artikkelen under skal bidra til at skoleeiere, skoleledelsen og ansatte kjenner til regelverket som gjelder bruk av tvang og andre inngripende tiltak overfor elever.

Artikkelen er et samarbeid mellom Utdanningsdirektoratet og Helsedirektoratet.

Innhold

1 Skolens omsorgsplikt

2 Barn skal beskyttes mot alle former for vold, skade eller misbruk

3 Tiltak som ikke er inngripende

4 Tiltak som er inngripende

- 4.1 Bruk av nødverge/nødrett
- 4.2 Andre inngripende tiltak
- 4.3 Bruk av tvang og makt i skoletiden etter helselovgivningen

1 Skolens omsorgsplikt

Alle elever har rett og plikt til grunnskoleopplæring og rett til videregående opplæring. Elevene har rett til et trygt og godt skolemiljø som fremmer helse, trivsel og læring. Skoleeier/skolen har ansvar for at elevene er trygge på skolen. Skolen har et omsorgsansvar overfor alle elevene i skoletiden.

Det kan oppstå situasjoner hvor skolens personale opplever at det er nødvendig å gripe inn for å hindre at en elev skader seg selv, andre elever, ansatte eller gjenstander. Personalet har en plikt til å gripe inn for å hindre at eleven skader eller plager andre, eller skader seg selv eller eiendom.

Elevenes skolemiljø er omhandlet i opplæringsloven kapittel 9A.

2 Barn skal beskyttes mot alle former for vold, skade eller misbruk

Det følger av barnekonvensjonen artikkel 19 at barn skal beskyttes mot alle former for fysisk eller psykisk vold, skade eller misbruk. I barneloven § 30 tredje ledd står det at barn ikke må bli utsatt for vold eller på annen måte bli behandlet slik at den fysiske eller psykiske helsen blir utsatt for skade eller fare. Det er forbudt å bruke vold og skremmende eller plagsom oppførsel, eller annen hensynsløs adferd overfor barn.

Det står også i opplæringsloven § 9 A-10 at tiltak ikke skal omfatte fysisk refsing eller annen krenkende behandling.

3 Tiltak som ikke er inngripende

I noen tilfeller kan det være behov for tiltak for f.eks. å hjelpe en elev med funksjonsnedsettelse. Tiltak som ikke hindrer eller begrenser elevens bevegelsesfrihet, men kun gir støtte, anses ikke som inngripende og krever derfor ikke et rettsgrunnlag. Et eksempel på dette vil være et støttende belte rundt magen for at det skal være lettere å holde seg oppe i rullestolen, og andre former for støtteinnretninger. Det er en forutsetning at eleven ikke motsetter seg tiltaket. Tiltak av denne typen bør alltid brukes i samarbeid med foreldrene.

Å påvirke en elev gjennom å gi en beskjed eller gjennom minimal bruk av fysisk kontakt, f.eks. å be en elev om å forlate klasserommet eller å lede eleven forsiktig ut av rommet, anses heller ikke som et inngripende tiltak som krever særskilt hjemmel. Dette kan du lese mer i vårt rundskriv om ordensreglement, Udir 8-2014 pkt. 8.

4 Tiltak som er inngripende

Elevenes fysiske integritet har et sterkt rettslig vern. Inngripende tiltak krever et rettsgrunnlag, enten samtykke eller lovhjemmel. Opplæringsloven inneholder ikke hjemmel til å bruke tvang. Utover skolebytte i grunnskolen, sanksjoner nedfelt i skolens ordensreglement og konkrete tiltak i en skolemiljøsak, er det heller ikke hjemmel i

opplæringsloven til å bruke andre inngripende tiltak overfor elevene.

Etter andre regler er det en viss adgang til å bruke tvang eller andre inngripende tiltak overfor elever når dette er nødvendig. Det er først og fremst straffelovens bestemmelser om nødverge og nødrett, informert samtykke og bestemmelser i helselovgivningen som gir rettsgrunnlag for slike tiltak. Disse omtales nedenfor.

4.1 Bruk av nødverge/nødrett

Hvis det oppstår en situasjon hvor skolens personale opplever at det er nødvendig å gripe inn for hindre at en elev skader seg selv eller andre, så må eventuell bruk av fysisk makt vurderes opp mot reglene i straffeloven om forbud mot blant annet kroppskrenkelser.

Begrepet er endret i den nye straffeloven; tidligere ble dette kalt legemsfornærmelse/legemsbeskadigelse. Dersom en handling regnes som en kroppskrenkelse, vil den normalt være straffbar og ikke tillatt. I forarbeidene til bestemmelsen i straffeloven om kroppskrenkelse vises det eksempler på når handlingen ikke regnes som en kroppskrenkelse (Ot.prp. nr. 22 (2008-2009) merknad til § 271 om kroppskrenkelse side 173):

«Det er ingen tvil om at barn nyter det samme vern mot fysisk integritetskrenkelse som voksne, hvilket betyr at all form for fysisk maktanvendelse som har karakter av avstraffelse omfattes av gjerningsbeskrivelsen. Straffansvaret må i utgangspunktet avgrenses i overensstemmelse med forbudet i barneloven § 30 tredje ledd om å utsette barn for vold. Straffansvaret for kroppskrenkelse må imidlertid avgrenses mot maktanvendelse i beskyttelses- eller omsorgsøyemed. Med dette siktes det til for eksempel å bestemt føre barnets hånd bort fra et brennende lys eller å bære et motvillig barn med seg ut av et butikklokale. Det må være klart at man i tilfeller som disse ikke har å gjøre med en kroppskrenkelse det settes straff for i § 271. Det må altså skilles mellom handlinger som består i å gripe inn og verne eller beskytte barnet eller andre personer eller gjenstander, og handlinger som har karakter av umiddelbar eller etterfølgende fysisk avstraffelse av barnet.»

Selv om en handling regnes som en kroppskrenkelse er den likevel ikke straffbar hvis handlingen regnes som en nødretts- eller nødvergehandling, se straffeloven §§ 17 og 18. Adgangen til å bruke nødrett og nødverge er snever, og kan bare brukes når det er nødvendig for å forsvare noen eller noe mot risiko for skade.

Eksempler på nødrett/nødverge kan være en situasjon hvor en lærer må bruke fysisk makt for å hindre at en elev skader seg selv eller andre, eller skader fast eiendom eller løsøre. Det kan for eksempel være nødvendig å bruke fysisk makt for å stoppe en slåsskamp, beskytte elever eller seg selv mot en elev som opptrer truende og voldelig, eller stanse en elev som forsøker å ødelegge eiendeler.

Det må vurderes i det enkelte tilfelle om vilkårene for nødverge eller nødrett er oppfylt. For å unngå at det oppstår en situasjon hvor det er nødvendig å gripe inn med nødverge/nødrett er det viktig å ha kjennskap til elevenes utfordringer og forsøke å forebygge at slike situasjoner oppstår. I slike tilfeller vil personell fra helse- og omsorgstjenesten som kjenner elevens spesielle utfordringer og behov knyttet til diagnose eller andre forhold, f.eks. Barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP) eller habiliteringstjenesten i

spesialisthelsetjenesten, kunne gi veiledning.

Det er også viktig at personalet er forberedt på hvordan en nødretts- eller nødvergesituasjon kan håndteres. Ved å lage rutiner og prosedyrer for hvordan skolen skal håndtere en nødretts- eller nødvergesituasjon, kan det bidra til å sikre at de skadeavvergende tiltakene i størst mulig grad er forholdsmessige og forsvarlige, og at det gjennomføres på en forutsigbar måte for de involverte.

4.2 Andre inngripende tiltak

Tiltak som må anses som inngripende er tiltak som hindrer eller begrenser elevens bevegelsesfrihet, eller som sporer, lokaliserer eller overvåker eleven. Eksempler på slike tiltak kan være skinner, belter og andre innretninger som har som hovedformål å hindre uønskede bevegelser, f.eks. selvskading, og gps-sporing for å kunne spore/lokalisere eleven.

Innenfor virkeområdet for helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 9 anses slike tiltak som hovedregel som tvang, uavhengig av om personen det gjelder motsetter seg tiltaket eller ikke (se helse- og omsorgstjenesteloven § 9-2 andre ledd). Utenfor virkeområdet til kapittel 9, for eksempel der en elev befinner seg på skolen og ikke mottar helse- og omsorgstjenester som nevnt i § 9-2 første ledd, eller ikke har diagnosen psykisk utviklingshemming, vil imidlertid ingen av reglene i kapittel 9 komme til anvendelse. Det er da legalitetsprinsippet i norsk rett som setter grenser for hvilke tiltak som er tillatt, og av dette følger det at det er nødvendig med et rettsgrunnlag for å kunne gjennomføre tiltak som må anses som inngripende overfor eleven. Et rettsgrunnlag for bruk av inngripende tiltak overfor en elev kan være informert samtykke eller lovhjemmel.

I opplæringsloven er det hjemmel til tvungent skolebytte i grunnskolen, jf. § 8-1 siste ledd og til å vedta sanksjoner som er nedfelt i skolens ordensreglement §§ 9 A-10 og 9 A-11. Det følger også av § 9 A-4 første ledd at alle som arbeider på skolen har plikt til å gripe inn mot krenkelser som mobbing, vold, diskriminering og trakassering dersom det er mulig. Dersom det er nødvendig å gripe inn ved bruk av fysisk makt, må dette vurderes etter reglene om nødverge/nødrett, se punkt 4.1. Når det gjelder tiltak i en konkret skolemiljøsak etter opplæringsloven kap. 9 A, har Kunnskapsdepartementet uttalt at skolen kan beslutte at det gjennomføres tvunget klassebytte, at ulike elever og elevgrupper skal ha friminutt på ulik tid, eller at ansatte ved skolen skal være i nærheten av bestemte elever både i undervisningstiden og i friminutt, forutsatt at elevenes kroppslige integritet ikke krenkes. Departementet anser at det rettslige grunnlaget for slike tiltak vil være skolens eierrådighet og organisasjonsfrihet.

Utover dette er det ikke hjemmel i opplæringsloven for å gjennomføre inngripende tiltak på skolen. For å kunne ta slike tiltak i bruk på skolen, må det derfor normalt foreligge et informert samtykke fra foreldrene, eller fra eleven hvis eleven har fylt 15 år og forstår hva samtykket gjelder.

Uavhengig av alder skal eleven alltid bli hørt i saker som gjelder seg, og derfor er det viktig at elever som er under 15 år også blir hørt og får si sin mening. Elevens mening skal tillegges vekt etter alder og modenhet, jf.

barneloven § 31, og selv om foreldrene har samtykket til tiltaket er det en forutsetning at eleven ikke motsetter seg tiltaket på en slik måte at det må brukes fysisk makt. Det er viktig at inngripende tiltak bare brukes i de tilfellene det er samtykket til dette.

I Utdanningsdirektoratets tolkningsuttalelse om gps-sporing av elever kan dere lese mer om hva som kreves for å kunne benytte et inngripende hjelpetiltak.

Se også Helsedirektoratets rundskriv IS-10/2015 Rettssikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming pkt. 4.7.2 for en nærmere omtale av hva som gjelder utenfor virkeområdet til helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 9.

4.3 Bruk av tvang og makt i skoletiden etter helselovgivningen

I helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 9 er det hjemmel for å bruke tvang og makt som ledd i nærmere angitte helse- og omsorgstjenester, når dette er nødvendig for å hindre eller begrense vesentlig skade på personen selv eller andre.

Reglene gjelder for personer som har diagnosen psykisk utviklingshemming når det er fattet vedtak om helse- og omsorgstjenester, jf. helse- og omsorgstjenesteloven § 9-2. Det er nå avklart at for elever med denne diagnosen som har et vedtak etter kapittel 9, så kan tiltakene også gjennomføres på skolen i skoletiden av personell fra helse- og omsorgstjenesten, forutsatt at vedtakene (tjenestevedtaket og kapittel 9-vedtaket) også gjelder der. Dette følger blant annet av Helsedirektoratets rundskriv IS-10/2015 punkt 4.2.3 hvor det står følgende:

«Når det gjelder barn og unge som har vedtak etter kapittel 9, har Kunnskapsdepartementet lagt til grunn at opplæringslova ikke i seg selv er til hinder for at tiltakene også kan gjennomføres når eleven befinner seg skolen i skoletiden. For at skolen bl.a. skal kunne ivareta sitt ansvar for forsvarlig undervisning og for elevenes fysiske- og psykososiale arbeidsmiljø, er det imidlertid en forutsetning at skolens ledelse samtykker til at tiltakene kan gjennomføres når eleven er på skolen. Det er videre en forutsetning at tiltakene gjennomføres som ledd i tjenester etter helse- og omsorgstjenesteloven, og at tiltakene gjennomføres av personell fra helse- og omsorgstjenesten.»

Skolens ledelse må samtykke til at tiltakene kan gjennomføres. Det er en forutsetning at tiltakene gjennomføres av personell fra helse- og omsorgssektoren og som et ledd i tjenester etter helse- og omsorgstjenesteloven.

Hvis det er behov for å gjennomføre et tiltak som ikke kan hjemles i et foreliggende kapittel 9-vedtak, f.eks. fordi tiltaket er ledd i opplæringen, eller elevens kapittel 9-vedtak ikke omfatter det aktuelle tiltaket, må bruk av eventuelle inngripende tiltak følge reglene omtalt i pkt. 4.1 og 4.2 ovenfor. Det er derfor viktig at skolens personell har kjennskap til hvordan de best mulig kan forebygge behov for tvangsbruk overfor alle elever hvor det kan være slik risiko, se nærmere under pkt. 4.1 om dette.

